

Pomogáts Béla

Esszéregény az identitásról

Szávai Géza Székely Jeruzsálem című könyvéről*

„Erdély legendás toleráns földjén, ahol több nemzet él sok évszázada egymás mellett – a XVI. század végén a zsidók hitére tért át egy magyar közösség. Vésztől semmi közük nem volt a zsidókhoz. Lelki zsidóknak vallották magukat.” – Így kezdi terjedelmes, közel ötfélszáz oldalas munkáját az erdélyi (székely) származású, Budapestre a nyolcvanas évek végén áttelepült (menekült) Szávai Géza. Könyve ennek az „egzotikusnak” is mondható, kicsiny erdélyi magyar (székely) vallási (és kulturális) közösségnek: a székely zsidónak a történetét beszéli el. Maga a történet mindenképpen megérdemli a szociográfusok, néprajzkutatók és művelődéstörténészek figyelmét, minthogy egy szinte példa nélkül álló „etnográfiai kuriózumról” ad képet: egy olyan kis emberi közösségről, amelynek sorsát nem a leszármazás, hanem pusztán a vallási meggyőződés kötötte össze a zsidóság sorsával.

Hasonló történelmi kuriózumról eddig csak az úgynevezett „kazár” zsidók esetében tudott a történetírás. Több történettudós, így A. N. Poljak (1941-ben Jeruzsálemben) és D. M. Dunlop (1954-ben az amerikai Princetonban) is megállapította, hogy a kora középkorban a Kaukázus és a Volga vidékén létrejövő kazár kaganátus (amelyhez egy időben a vándorló magyar törzsek is tartoztak), a keresztény bizánci birodalom és a mohamedán bagdadi kalifátus politikai befolyását elkerülendő, a judaizmust választotta államvallásának. Mindezt igen hatásosan Arthur Koestler 1976-ban kiadott (1990-ben magyarul is megjelent) *A tizenharmadik törzs* (The Thirteenth Tribe) című munkája foglalta össze.

Az erdélyi székely szombatosoknak közel négyszáz esztendő története van, s ez a történet az erdélyi reformáció történetébe ágyazódik. A reformáció egymást

követő hullámjai a 16. század közepén érték el Erdélyt, nagyjából egy időben a középkori magyar királyság végzetét meghatározó oszmán–török invázióval és a történelmi ország három részre szakításával. A keleti magyar királyságban, a szultáni birodalom vazallus államaként politikai és katonai sikereket szerzett, majd másfél évszázad múltán megbukott későbbi erdélyi fejedelemségben először a lutheri reformáció terjed el, a három rendi nemzet közé sorolt szászok (a másik két rendi nemzetet a magyarok és a székelyek alkották, az akkor még számbeli kisebbséget jelentő románok nem tartoztak a rendi nemzetek közé) mindvégig megmaradtak a lutheránus-evangélikus egyház keretében. Ezt követte a kálvini reformáció, amely a fejedelemség másfél évszázada során az erdélyi magyarság többségének vallása lett, majd a Szentháromság hittételét elutasító unitárius egyházalapítás. Ez Szapolyai János király fiának, a keleti magyar királyság, majd az erdélyi fejedelemség uralkodójának: János Zsigmondnak az áttérése következtében egy időre államvallássá is vált. Az erdélyi „zsidózók”, pontosabban a judaizmus hittételeit és szertartásait elfogadó szombatosok ennek a vallási reformnak a végső következményeit vonták le, midőn az Ószövetség istenfogalmához visszatérve kialakították vallási életüket és közösségeiket.

Az erdélyi állam keleti részén, a Székelyföldön vallási közösségeket alkotó szombatos felekezet

Bözödújfalú - ma

Fotók: Szávai Géza

azonban nem terjedhetett el igazán, ennek oka részben az volt, hogy az irányzat legfőbb patrónusa a nyugati főiskolákon tanult Péchi Simon, aki fényes hivatali karriert befutva Bethlen Gábor fejedelem kancellárja lett, valószínűleg szombatos hite következtében elveszítette a fejedelem jóindulatát, két alkalommal is fogságot szenvedett, sőt I. Rákóczi György fejedelem arra is rákényszerítette, hogy megtagadva hitét, visszatérjen a kálvinista felekezetbe. Az erdélyi zsidózóknak ettől kezdve vagy négy évszázadon keresztül sokat kellett szenvedniük, létszámuk igen megfogyatkozott, és a 19. században valójában csak a Marosvásárhely közelében lévő kicsiny Bözödújfaluban és környékén élt egy kis létszámú közösségük, ott tartottak fenn zsinagógát, ott tevékenykedtek székely paraszti sorban élő rabbijaik. A székely szombatosok etnográfiai és vallástörténeti különossége mindazonáltal folyamatosan felkeltette az erdélyi magyar szellemi élet érdeklődését: Kemény Zsigmond Péchi Simonnak és követőinek tragikus sorsát dolgozta fel *Rajongók* című 1859-ben elkészült regényében, és foglalkozott velük Jókai Mór és a székely vidékek leírásában nagy érdemeket szerzett Orbán Balázs, majd Móricz Zsigmond és a kiváló erdélyi elbeszélő és szociográfus Bözödi György is, legutóbb pedig a kolozsvári történétíró és néprajzkutató Kovács András – maga is szombatos család leszármazottja –, aki több könyvében is számot vetett a székely zsidózók hányattatásaival.

A bözödújfalusi szombatosok története valóságos szenvedéstörténet, amelynek fordulatai pontosan jelzik azt a kálváriát, amelyet az emberi jogok, az emberi méltóság ügyének Közép-Európában (Erdélyben) be kellett járnia. Szávai Géza igen érdekes munkája ennek a közösségi „szendéstörténet” krónikáját írja meg. A székely zsidók hosszú évszázadok során mindig üldöztetésnek voltak ki-

téve, csupán a 19. század második felének vallási emancipációja hozott számukra szabadulást a korábbi terhek alól. A 20. században viszont ismét az üldözött kisebbségek sorsa lett az osztályrészük: a második világháború végén, midőn településterületük néhány rövid esztendeig (1940–1944) ismét a magyar állam része lett, hasonlóan a magyarországi (és erdélyi) zsidósághoz, őket is gettóba kényszerítették, egy részük a nácik által elpusztított zsidók végzetébe osztozott, egy másik részük, tekintettel arra, hogy etnikai értelemben nem voltak a zsidósághoz sorolhatók, megmenekült, a háború után viszont ők is szétszóródtak, őket is meggyőztörte a többé-kevésbé hivatalosnak számító bukaresti antiszemita politika, ráadásul nekik kettős minőségben is viselniük kellett a terheket: mint zsidó vallásúaknak és mint magyaroknak (székelyeknek). Szávai Géza Moshe-Camilly Weinberger *A zsidóság története Erdélyben* (1995) című munkájára hivatkozva írja: „1938-ban (...) Romániában gyakorlatilag megvonták a román állampolgárságot azoktól a zsidóktól, akik azt 1918 után szereztek meg: »az erdélyi zsidókat ez a rendelet eleve kitesztotta a román jogrendből.«”

A bözödújfalusi székely zsidó közösség sorsát végül is Ceaucescu román államelnök és pártfőtítokár politikája pecsételte meg. A bukaresti kommunista diktátor a nyolcvanas évek végén (nem sokkal bukása előtt) szánta el magát arra, hogy az erdélyi magyar falvak felszámolásával és az ott élő népesség városba (lakótelepekre) történő költöztetésével törje meg az erdélyi magyar településszerkezetet. Ennek a zsarnoki tervnek az áldozatául esett Bözödújfalú is, a falun átfolyó Küsmöd patak medrét 1989-ben gáttal zárták el, a patakot felduzzasztották, a falu lakóit elköltöztették, a templom és a lakóházak víz alá kerültek, pontosabban csupán romjaik emelkednek ki a mesterséges tó szintje fölé, egy kíméletlenül voluntarista hatalmi erőszak szomorú mementőiként. Csúpn a régi szombatos temetőben maradt meg néhány ószövetségi jelképekkel ékesített faragott sírkő, és egyetlen romba dőlő ház falán emlékeztetnek a múltra és a történelemre az erdélyi felekezetek szimbólumai: a katolikus kereszt, a református kehely,

Az elpusztított Bözödújfalú emlékműve

a görög katolikus és ortodox kettős kereszt és a zsidók Dávid-csillaga. Ehhez a szomorú emlékműhöz zarándokolnak el időnként Bözödújfalú egykori lakói, hogy emlékezzenek a múlttól, és számot vessenek mindazzal, ami velük történt.

Bözödújfalú elpusztult, a székely zsidók egykori közössége szétszóródott és kihalt. Szávai Géza munkája most erre a szétszóródott közösségre, a közösség lezárult történetére emlékeztet, abban a személyes meggyőződésben, hogy az erdélyi székely zsidók négy évszázados története a magyar történelem része, és a „székely Jeruzsálem” tragikus történetjének máig szóló tanulsága van. *„Az hitsem – írja könyvének egy nyomatékos helyén –, nekünk magyaroknak – a XX. századi fájdalom és szálnalmas botladozások után – asszimilálnunk kellene végre saját magunkat, asszimilálnunk kellene saját múltunkat, megismerni és megismertetni múltbéli gondolati-lelkiismereti teljesítményeinket, amelyekben mélyen lélekbe-agyba-szívbe markolóan benne foglaltatik a magyar zsidók XVI. század végén kezdődő és később több ágon futó-összeszövődő története is.”* A könyv így lesz részben közösségi, részben személyes önvizsgálat, amely nemcsak arra a kérdésre keresi a választ, hogy a székely zsidók története miért alakult úgy, ahogy alakult, hanem az erdélyi magyarság, és egyáltalában az Erdélyben élő népek történelmi sorsának általánosabb kérdéseire is feleletet keres, s egyszersmind a könyv szerzőjének élettörténetét, személyes gondolkodásának, világképének alakulását is mérlegre teszi.

A bözödújfalusi székely zsidók történetjének mögöttes terében ugyanis az erdélyi történelem, ezen belül az ott élő magyarság története is kibontakozik. Szávai Géza valójában azt a szomorú erdélyi történelmet mutatja be, amely az utóbbi közel száz esztendőben (az erdélyi és kelet-magyarországi területek és az ott élő közel kétmillió magyarországi Romániához csatolását követően) emberek és emberi közösségek nehéz megpróbáltatásait okozta. Erdély valamikor a kulturális és etnikai sokszínűség, a vallásszabadság és a lelkiismereti szabadság hazája volt, Szávai is önérzetesen hivatkozik az 1568-as tordai országgyűlés határozataira, amelyek a vallási háborúktól és „eretneküldözésektől” sújtott Európában először nyilvánították ki a lelkiismereti szabadság elvét, azt a princípiumot, amely azután az egész nyugati (nyugat-európai és

Bözödújfalú - ma

észak-amerikai) polgári társadalom irányadó eszméje lett. Szó szerint idézi fel az országgyűlés nevezetes „türelmi” határozatát: *„minden helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község, ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik, ezért pedig senki az superintendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bántasson, ne szidalmaztassék senki az religionért senkitől, az előbbi konstituciók szerint, és nem engedtetik az senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyegezzön az tanításért, mert a hit Istennek ajándéka, ez hallásból leszön, mely hallás Istennek ígéje által vagyion.”* (Igaz, arra is rámutat, hogy a reformáció eredményeinek elfogadása és a reformált egyházak egyenjogúságának eszméje együtt járt a korábban egyedüli római katolikus egyház háttérbe szorításával!)

Az erdélyi vallási tolerancia és lelkiismereti szabadság nemcsak a hagyományos „három natio” – a magyar, a székely és a szász (német) rendi nemzet – és a „bevett” vallásfelekezetek – a római katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius – egyenjogúságának elismerését jelentette, hiszen a szabadelvű közgondolkodás áldásait a „negyedik” erdélyi nemzet: a mindinkább többségbe kerülő románság és az általuk fenntartott ortodox és görög katolikus egyházi közösségekre is kiterjesztette. A középkori Erdélyben a délről és keletről beszivárgó románok még kicsiny töredéket ké-

Az elpusztított Bözödújfalú emlékműve

peztek, számbeli megerősödésüket az okozta, hogy a sík vidéken lakó magyarok mindig ki voltak téve a török és tatár seregek pusztításainak, a magas hegyekben élő, ott nyájaikat legeltető románok viszont békésen szaporodhattak, ráadásul a Kárpáton túl területeken uralkodó despotikus hatalom és fékevesztett kizsákmányolás elől mindig újabb román tömegek vándoroltak a magyar területekre, ahol lassan betöltötték az elpusztult magyar lakosság szálláshelyeit. Ilyen módon erősödött meg az erdélyi románság és vált a 18. századra Erdély többségi népévé.

A három nemzet (magyar, román és német), három kultúra és hét vallási közösség (római katolikus, református, evangélikus, unitárius, görög katolikus, ortodox és izraelita) által alkotott erdélyi társadalomban sem voltak ritkák az etnikai és kulturális konfliktusok, Szávai Géza mindazonáltal joggal hivatkozik az erdélyi szellemiségre, a két világháború közötti korszakban általánosan elterjedt „transzilvánizmus” kiegyenlítő és összefogó szerepére, mi több, ebben a transzilván gondolatban a jelen Európájának re-

gionalista törekvéseit, ezeknek a törekvéseknek mintegy az előképét ismeri fel. Mint írja: „A transzilván tündérbertben három nagyobb létszámú etnikum élt. Mintba három európai etnikus mindegyike »beadott volna egy részt valamiféle transzilván közösbé«. Mindhárom »nép-rész« évszázadokon át gazdagította saját »nép-egészét«, ugyanakkor ezek a »nép-részek« sajátosságukhoz ragaszkodva gazdagították egymást, és ebben a kísérleti tündérbertben létrehoztak egy olyan toleranciaövezetet, amelyre addigél nem volt példa a történelemben, és felmutatták a különféle identitású közösségek mellérendelése együttlélésének modelljét. Az a csodálatos, hogy itt, ebben a konstrukcióban senkinek nem volt semmi vesztenivalója – csak nyert és gazdagodott minden egyes szereplő, és persze a környezet; mely »környezet« – történelmi utókor mivoltában ma is környezet... Európának hívják és mostanság épp olyasfajta modellek kidolgozásán fáradozik, mint amilyen a transzilván tündérbertben megvalósult és prosperált, amíg meg nem szüntette a XX. században globális gondolkodásra, lépésváltásra kényszerülő geopolitika kidolgozatlanlansága, életidegensége és több évtizedig kísérő abszurdoid rögtönzés-halmaz.”

A 20. századra mindenképpen megérett a helyzet arra, hogy az erdélyi kérdést (akkor még a történelmi magyar állam keretében) az erdélyi multikulturális hagyományok (és a 16. századi tordai országgyűlési határozatok) szellemében rendezze a dualista magyar politika. Jászi Oszkár, a polgári radikális Huszadik Század című társadalomtudományi folyóirat szerkesztője és a század első évtizedének egyik leginkább világosan látó magyar politikai gondolkodója (és mellette a korszak legnagyobb hatású költője: Ady Endre) a svájci megoldást, vagyis az erdélyi (sőt a magyarországi) népek önkormányzatát és föderalista szövetkezését javasolta, és valóban, a „keleti Svájc” eszméje, amelyről most Szávai Géza is nagy rokonszenvvel tesz említést, orvosolni tudta volna az ország rész nemzeti-

**A bözödújfalusi zsidó(zó) temető
valamikor a hatvanas években; ép sírok, még létező falu...**

ségi és kulturális konfliktusait. A Monarchia első világháborús veresége és Erdély (illetve Kelet-Magyarország) román megszállása, majd az ezt szentesítő 1920-as trianoni békeszerződés mindenestre félresodorta ezeket a föderalista terveket, és a Nagy-Romániába került Erdélynek, illetve az ott élő magyar (és német) lakosságnak az erőszakos román asszimilációval kellett szembeülnie. A bukaresti stratégia ettől kezdve a nem román népcsoportok nemzeti identitásának megtörésére és beolvasztására törekedett. Voltak ennek a politikának viszonylag engedékenyebb időszakai, mint a húszas évek második fele vagy 1945 és 1947 (a párizsi békeszerződés) évei között, és voltak kíméletlenebb szakaszai, mint a harmincas évek vagy a kommunista évtizedek, különösen Ceaučescu rémuralma idején.

A romániai társadalom és ezen belül az erdélyi magyar társadalom leginkább súlyos évtizedeit: a hetvenes és nyolcvanas éveket Száva Géza Erdélyben, illetve Bukarestben élte át. Személyes és családi tapasztalatokat szerzett, közöttük tragikus tapasztalatokat is, valójában ezek készítették magyarországi áttelepülésre a nyolcvanas évek végén. Könyve következőképp nemcsak a kicsiny székely zsidó közösség történelmi végzetéről és az erdélyi magyarság közösségi megpróbáltatásairól ad képet, hanem a maga személyes sorsának alakulásáról is. A *Székely Jeruzsálem* ennyiben önéletírásként, személyes valomásként is olvasható, és ebből a személyes valomásból egy ifjú lélek „éducation sentimentale”-ja bontakozik ki. A személyes történetet a székelyföldi (a bözdújfalusi székely zsidó közösség szomszédságában töltött) gyermekkor alapozza meg, a háttérben a katolikus tanító édesapával, aki politikai kényszerek következtében csatlakozott a kommunista párthoz, a székely paraszti rokonsággal, amely eleve bizalmatlanul figyelte a bukaresti – egyszerre sztálinista és nagyromán nacionalista – hatalom köznapi tevékenységét, és a székely falusi közösséggel, amely a maga sok száz esztendő reflexeivel egyszerűen túl szerette volna élni a történelem rendre kedvezőtlen, többnyire kegyetlen fordulatait, az uralmon lévők esztelenségét, erőszakosságát, csalárdságait.

Ez a személyes élettörténet – az „éducation sentimentale” – szüntelenül érintkezik a történelem-

Az egykori Bözdújfaló

mel. „Én – olvassuk rögtön a könyv első lapjainak egyikén – nagyon közvetlen kapcsolatban éltem a történelemmel. Kisgyerekkori történelmi tudatom olyan valóságselemek táplálták, amelyek karnyújtásnyira voltak.” A gyermekkor a történelmi emlékek, emlékhelyek közelében telt el, ennek a korai élménykörnek a következtében figyelt fel a könyv írója a székely zsidók szokásaira, „másságára” és közösségi értékeire is. A diákévek, majd a bukaresti újságíróskodás aztán a Ceaucescu-korszak köznapi valóságával szembesítette a székely-magyar fiatalembert, akinek akkor, a nyolcvanas évek fékevesztett etnikai zsarnoksága idején rá kellett döbennie arra, hogy a kirekesztettség, az üldöztetés, a gettólét, vagyis a közép- és kelet-európai zsidóság hagyományos történelmi sorsa valójában mit jelent és milyen következményekkel jár. „»Zsidóvá lenni, zsidónak lenni« – olvasom – bizonyára nagyon bonyolult dolog. De hibetetlenül egyszerűen teszik zsidóvá az embert. Engem zsidóvá tettek; ma már érzem, hogy mit jelent zsidónak lenni. A 80-as évek Romániájáról nagyon keveset akar tudomásul venni, tebát alig tud valamit a világról. Az egész földkerekség akadémiai és egyetemei akkoriban sorra választották díszdoktorrá »a román nép lánglelkű fiát« és zseniális feleségét »dr. Elena Ceaucescu mérnök akadémikust«... bizonyára jól használom a hivatalos megnevezést, amittől eltérni egyetlen újságban sem le-

Bözödújfalú lakóit ebbe az erdőszentgyörgyi panelsorba költöztették, amit a benne lakók is gettóként emlegetnek

betett. A bukaresti viszonyokat az ostromlott Leningrádéhoz hasonlították. De ha Leningrádban mindenki hősvárosvédőnek érezhette magát, Bukarestben magyarnak lenni veszélyes volt. Ennek az Európában elhelyezkedő országnak a fővárosában a »dicső román népnek« (csak úgy emlegették a romániai újságok a román népet!) a világtól elszigetelt tagjai rászóltak az utcán az emberre, tessék románul beszélni. Ekkoriban betegedett meg a feleségem. És azt hittem, nem fogjuk ezeket az állapotokat túlélni, belehalunk, vagy belerokkanunk. Már csak Esztert féltettem. Hazavittem a szüleimhez Etédre. Ott legalább volt mit enni. (Bukarestben a kenyér hivatalosan, »a világ élvonalában haladó román tudományos kutatások által optimálisan megállapított fejadagja« kisebb volt, mint Auschwitzban – kesergett szerkesztőségi kolléganőm, Halász Anikó, aki onnan visszajött, de hogy itt mi lesz, arra nem volt tippje.) A románok megkapták Ceaučescutól a büntetlenül üzhető garázdálkodás és gonoszkodó gyűlölködés kékjét. Állítom, mert tapasztaltam: nagyon sok ember számára ez többet jelenthet, mint a kenyér.”

Szávai Géza megfigyelésekben, információkban és elgondolkoztató következtetésekben igen gazdag könyve ilyen módon egyszerre közösségi és személyes történet, társadalomrajz és önéletrajzi valóság. Valójában igazi posztmodern regény, amely a posztmodern narráció keretében ad történelmi és művelődéstörténeti képet, szociográfiai helyzetrajzot, családtörténetet és önéletírást, mutat be igen érdekes emberi arcokat és gyűjt egybe történelmi dokumentumokat. A posztmodern narráció egyzersmind régi epikai tradíciókat is felidéz, közelebbről az erdélyi magyar emlékirat-irodalom (Kemény János fejedelem, Rettégi György, Árva Bethlen Kata, Bethlen Miklós, Mikes Kelemen) hagyományát, erre utalnak a könyv történelmi-politikai elemzései vagy azok az anekdoták, amelyek valamely esemény, illetve személyiség karakterét hivatottak érzékletessé tenni. A narrációt és a dokumentumokat a szerző színes vagy fekete-fehér fotográfiai egészítik ki, ezek minden leírásnál szemléletesebb és drámaibb módon mutatják be a székely zsidó közösség és a számukra otthont adó település végzetét.

Szávai Géza munkája gazdagabbá tette a magyar (erdélyi magyar) történelemről és társadalomról alkotott képünket, egyúttal arról is bizonyosságot adott, hogy a nemrég még oly nagy hatású és az utóbbi esztendőkből oly mostoha helyzetbe került magyar szociográfiai irodalomnak milyen lehetőségei vannak. Lehet, hogy ezek a lehetőségek már nem a hagyományos irodalmi szociográfia dokumentarista narrációjára utalnak, hanem egy, talán mondhatom így: „posztmodern” szociográfia narratív formáira. Olyan narrációra, amely összhangba hozza a tények leírását a személyes történettel, a dokumentumokat a vallomásossággal, és éppen ezáltal szólaltatja meg a választott tárgy „igazságát”. Hitelesen jelzik ezt magának a szerzőnek vallomásos szavai: „A Székely Jeruzsálem története számomra olyan, mint egy álom, melyben több száz év eseményei kavarnak. A valóságot az álmok nem változtatják meg, de legalább az igazat mutatják. Az álmok nem hazudnak. Az álmok visszatérnek. A logika pedig örök... És ha mindez így van – márpedig így van –, akkor a Székely Jeruzsálemet az emberi emlékezet számára megmenthetőnek kell tekinteni.”

* Pont Könyvkiadó, 2001.